

TÓTH KÁLMÁN

A KULTSÁR-PRÓNAY-FÉLE PÁLYÁTÉTEL

Egy feltűnő pályatétel 1804-ben

A Magyar Kurír 1804. április 17-én megjelent számában, a 482–483. lapon meghirdetett „Jutalom Kérdés”¹ irodalomtörténeti helyét eddig még senki sem tette önálló vizsgálódás tárgyává. Az eddigi megközelítések csak érintették a pályatételt valamely tágabb jelenségcsoport vizsgálata során, az anyanyelvi mozgalom nyelvújítási törekvéseivel hozták kapcsolatba (Thienemann,² Tolnai³ és a belőlük táplálkozó értékelések, egészen a közelmúltig),⁴ vagy irodalomtörténeti szintézisekben néhány mondatos összefoglaló említés⁵ szintjén a korszak egyik jelentős kulturális eseményeként a résztvevők munkásságának számbavételekor került említésre. A közelmúlt 18–19. századi magyar nyelv-kérdéssel foglalkozó kutatásai⁶ által élesebben rajzolódik ki a háttér, amelybe a pályázat

¹ Magyar Kurír, II, 1804. április 17., 31, 482–483.

² THIENEMANN Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*, EphK, 36(1912), 78–138.

³ TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás*, Bp., MTA, 1929.

⁴ „A nyelvújítás kérdései körül felpeszdukt érdeklődést bizonyítja, hogy Kulcsár Istvánnak a Magyar Kurír 1804-es évfolyamában közzétett pályázati felhívására [...] sok pályamű érkezett be.” (CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, 34.)

⁵ Tarnai Andor értékelése a magyarnyelvűségért folytatott küzdelem részének tekinti a pályázatot: „A magyarnyelvűség mind határozottabb igényéről az egykorú pályázatok tanúskodnak. Kultsár István 1804-ben a Magyar Kurír című hírlapban pályatételt tűzött ki a következő három kérdésre: [Itt a pályatétel kérdéseinek felsorolása következik – T. K.] [...]” TARNAI Andor, *A tudományos irodalom = A magyar irodalom története*, III, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 200. Horváth János 1939/40. és 1940/41. tanévi előadásait közreadó kötetében Kis János tárgyalásakor viszont Horváth megállapítja, hogy „...az efféle jutalomtételek a kor nyelvi szempontú irodalmiságát jellemzik, s ehhez képest a jutalmazott feleletek (Kisé is), még nyelvtudományi elemekkel is inkább a magyar irodalomtudománynak, vagy egyszersmind mind a kettőnek előzményei közé tartoznak.” HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 239.

⁶ BIRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998; MARGÓCSY István, *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban: Adattár az iskolai nyelvoktatás történetéhez = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BIRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 71–151; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005; *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerei kérdései)*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996; DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, ItK, 2001, 513–552.

illeszkedik. Ezek figyelembevételével szembetűnővé válik, hogy a pályatétellel kapcsolatos legfontosabb kérdések még nincsenek megnyugtató módon tisztázva, nem tudjuk, miért jelenik meg névtelenül a jutalomtétel kiírása, miért csak az eredményhirdetés szövegét hitelesíti Kulcsár István, és miért marad homályban a többi jutalompénzt felajánló neve.⁷ Továbbá szembetűnő, hogy a recepciótörténet nyelvészeti szempontokra építi vizsgálatát (ortológia, neológia), a pályázattevői szándék pedig a nyelvfejlődést „parancsoló” 1791-es törvényhozói szándékra, és az azt „elősegítő” királyi kegyre alapoz.⁸ A pályázat tehát mintegy önmaga kijelöli helyét „egy kivételes helyzet által létrehívott kivételes pillanat”-ban,⁹ a nyelvkérdés előtérbe kerülésének idején elindult törekvés folytatásaként. Ez viszont azt jelzi, hogy a recepcióban a pályázat jellegének meghatározása sem tekinthető kielégítőnek.

A „Jutalom Kérdés” recepciótörténeti vizsgálatában Kazinczy Ferenc is szerepet kap, mint a pályaművek utókori értékelésének egyik referencia-alapja.¹⁰ Feltűnő, hogy bár

⁷ Váczy János, a kutató-utód, a „Jutalom Kérdés” szövegét idézve megemlíti ugyan, hogy Kulcsár István és b. Prónay László a jutalomtevők, valamint a kiírás szövegének ismertetésekor utal arra is, hogy az „egy Tudományok Barátja”-ként szereplő névtelen hazafi nem más, mint Kulcsár István. Valamint közli, hogy Prónay neve mint jutalomtevő a Magyar Kurír II. negyed, június 8-i, 48. számában szerepel, melyben a „híradó ismétli röviden a névtelen hazafi felajánlott jutalmáról [...] [a már kiadott – T. K.] közlést s aztán így folytatja: Tudós hazánkfiainak ezen kérdéseknek meg fejtecskére teendő hathatósabb fel buzditások végett nagy mélt. Tóth-Prónay Prónay L. Cs. Kir. belső Status Tanácsos Úr és Tek. Csanád Vármegye Fő Ispánnya Eő. Exc., a Pesti nemzeti Bibliotéka Directorához, Miller Ferdinánd Jakab Úrhoz, minap küldött levelében azon fellyebb fel jegyzett jutalom pénzekhez 150 forintokat ígérni méltóztatott, mellyekből annak, a ki leg jobban felel, 100, annak pedig, a ki ehhez leg közelebb fog lenni 50 forintok jutalmúl fognak adatni.” KazLev. III, 698. jegyzetben, 532–533.

⁸ „Valamint az emberi Nem’ megnevesítésére a’ tudományok elterjedése, úgy a’ Nemzetek’ tsinosodására a’ nemzeti nyelv kimíveltetése legbizonyosabb eszköz. E’ két felséges célra néztek törvényhozóink, midőn 1791-ben a’ Magyar nyelvnek rendes megtanulását parantsolták; erre nézett Felséges királyunk is, midőn többszöri kegyes rendelkezései a’ Magyar nyelv gyarapítására ébresztette Hazánkfiat. De úgy látszik, hogy sem a’ törvénynek ereje, sem a’ Fejedelemnek kegyes ápolgatása nem volt arra elegendő, hogy ezen elfolyt 15 esztendő alatt nyelvünknek szembetűnő előmenetelt szerezhetett volna. Azért mind a’ nyelvnek belső mivoltára, mind külső alkalmaztatására nézve méltán lehetett a’ M. Kurirban 1804-ben kihirdetett Jutalom kérdéssel tudakoznunk: Mennyire ment már a’ Magyar nyelvnek kimíveltetése? Mitsoda módok és eszközlesek által lehetne azt nagyobbra vinni? miképp’ lehetne ezeket most foganatosokká tenni?” Magyar Kurír, 1805. november 5., 37, 589–592.

⁹ BÍRÓ, *i. m.*, 120.

¹⁰ Thienemann utal arra, hogy a pályadíjnyertes Kis János evangélikus prédikátor és költő Kazinczy révén ismerte meg a győztes dolgozata alapjául szolgáló Jenisch-művet (Kazinczy már 1797-ben javasolja Kis Jánosnak Jenisch művét: KazLev. II, 421), THIENEMANN, *i. m.*, 128–129. Tolnai Kazinczy Ferencet a neológia képviselőjeként említi, és ebben a szerepben a pályaművek értékelése mércéjének tekinti: TOLNAI, *i. m.*, 93. Horváth 1933/34-es egyetemi előadásaiiban a 19. század fejlődéstörténeti előzménye fejezetkörben még Tolnaihoz hasonlóan a „Jutalom Kérdés” neológia–ortológia kérdéskörébe tartozó jellegét hangsúlyozza, kapcsolatba hozva a pályatételt a nyelvújítási harc megindításával: „Szemben állt hát most már a két felfogás, és ezzel a nyelvkérdés szinte közüggé vált, mely minden művelt embert érdekelt. Eljött a megvitatás ideje. A megvitatást célozták bizonyos, a nyelvet illető pályahirdetések [...]. Kulcsár István a Magyar Kurir-ban, 1804-ben hirdetett pályázatot. [...] A feleletek megmutatták, hogy egyetértés még nincs. A többi közül hármát említünk [...] Mátyási József a Debreceni Grammatika alapján áll; csak a tudományban tartja szükségesnek a szócsinálást; költői nyelvünk [...] nem szorol arra; Gr. Teleki László józan ortológus, mérsékelt neológus; Kis János

Kazinczy alakjának a legtöbb értelmezésben kiemelt szerepe van, nem vetődik fel Kazinczy és a pályázat kapcsolatának kérdése. Miért nem vett részt a pályázaton Kazinczy, mi volt a szerepe a pályatétel létrehozásában?

Dolgozatomban kísérletet tettem a felvetődő kérdések megválaszolására. Vizsgálódásaim során megerősödött bennem, hogy ezekre a kérdésekre csak akkor kaphatunk választ, ha a tradíciótól eltérő alapról indulunk, a pályatétel szövegét mint a hagyomány részét vizsgáljuk, figyelembe véve, hogy a hagyomány „nyomot hagy» a vele szembe-sülő szövegeken. Ily módon a hagyományhoz való viszonyra egy korszak vagy szerző műveiben [esetünkben a pályatétel ill. a pályaművek szövegében – T. K.] a belőle »nyerhető« intertextuális utalások értelmezéséből lehet következtetni. És mivel egy szöveg interpretációs műveletekként felfogott intertextuális eljárásai mindig utalnak saját történetiségére, a szövegekből olyan lényeges információkat nyerhetünk, [...] amelyek [...] elősegíthetik a történeti horizontok minél részletesebb rekonstrukcióját.”¹¹

A pályatétel a Kazinczy-levelezésben

Kazinczy Ferenc levelezésében, mint a hagyomány szövegeként ránk maradt részében, a pályázattal kapcsolatosan Prónay László báró és fia, Prónay Sándor báró, valamint Kis János író, evangélikus prédikátor, a pályatétel győztesének alakja kerül előtérbe. A levelek tanúsága szerint Prónay László meghatározó szerepet játszik a pályatételben. Hogy a pályázat mögött ő (is) áll, az Kazinczy Ferenc számára már 1804 őszén világos kellett legyen, ezt támasztja alá az 1804. október 5-én kelt, Prónay Lászlónak írt Kazinczy-levél,¹² melyben írója a legnagyobb elismerés hangján méltatja a báró érdemeit, különösen a magyarság érdekében tanúsított önzetlen tevékenységét: „Említem én még és feljegyeztem a’ Maradéknak, hogy midőn 1790-ben sokan azok közzül, kiknek a’ lelkiismeret’ belső szava nem adott vigasztalást, rettegtek, Excellenciád felemelt fővel járt ’s oda hagyta, mint a’ Régiség’ Nagyjai, a’ zajt és a’ hivatalért veszők’ tolongását; hogy Excellenciád nem csak nem keresett ragyogást, hanem mikor ajánlatot is az, a’ mit mások keresnek, magától eltiltotta!” Ebbe a laudációba illeszkedik a levél témánkra vonatkozó bekezdése: „Excellenciád azon jutalom által, mellyet ez’ idén kitett, igazi fényt vont újjobban magára. Nyughatatlan vagyok látni, ki kapja el és mi által nyerik-meg?”¹³ A szöveg figyelemfelkeltő retorikai eleme az „igazi fényt vont újjobban magá-

ellenben [...] a merészebb neológjának sem ellensége; ő Jenischre támaszkodik, Kazinczy álláspontját képviseli. Körülbelül így is van: e három felfogásnak vannak hívei, mikor Kazinczy a maga nyelvújítási harcát megindítja.” HORVÁTH János, *Tanulmányok*, I, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Universitas Könyvtár, 12), 138. Csetri is referenciaként utal Kis János győztes dolgozata kapcsán Kazinczyra: „Kis János könyvét még kéziratban megküldte Kazinczynak, s ő lelkesen helyeselte irányát válaszfellevelében, melyet a könyv megjelentetésekor Kazinczy engedélyével a szöveg végén Kis kinyomtatott.” CSETRI, *i. m.*, 34.

¹¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Hagyomány és kontextus*, Bp., Universitas, 1998, 17.

¹² KazLev. III, 219. (Valószínűleg barátai révén értesült, vagy a Magyar Kurírban olvasta Prónay felajánlását.)

¹³ KazLev. III, 219.

ra.” „Újjobban”, vagyis már korábban is voltak érdemei. Mint Szinnyei József kiemeli, Prónay már korábban is „nyelvünknek, irodalmunknak buzgó segítője; egyike volt azoknak, kik a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett, legtöbbet tettek az 1790–91. országgyűlésen.”¹⁴ Kazinczy sorai arra is utalnak, hogy szorosabb ismeretségben áll Prónay báróval.¹⁵ Váczy János¹⁶ a Kazinczy-levelezést tanulmányozva valószínűnek tartja, hogy Kazinczy Ferenc még a Radvánszky család útján ismerkedett meg Prónayval. A báró 1788-ban kelt levele¹⁷ tanúskodik írójának Kazinczy iránt érzett megbecsüléséről – „...fanaticus becsülője vagyok e Haza nyelvnek [a magyar nyelvnek – T. K.], s mind azoknak, a kik azt a végső felejdékségtől oltalmazák, [...] főképp az Urnak [Kazinczynak – T. K.] nevét tisztelni fogom...” – és a magyar nyelv ügye iránti elkötelezettségéről: „Mi tagadás; remegve nyulok tollamhoz. Szentelt Magyarunk [Kazinczynak – T. K.] magyarul kék felelnem; küllön bizodalmát, érdemesen köszönöm.” Prónay utal arra, hogy „Tótos Vallásu, és születésű ember”, de „Magyaros indulat” él benne. Kazinczy „Magyar remek munkáinak” olvasása gyógyítóan hat rá.¹⁸ Levele tanúskodik arról is, hogy a nemesség azon képviselői közé tartozik, akik fontosnak tartják a nemzeti nyelv ügyét: „Áldom én az Urban, Nemzetünk Gondviselését, a ki épen Nevünk, nyelvünk hanyatlásával, azt végső el enyészettitül, illy gyökeres Hazafi fel ébreztésével, hatalmasan fent tartja.” 1790-ben a korábbi tisztségéről lemondott bárót II. Lipót főispánná emelte, de mint volt királyi biztost támadások érték.¹⁹ Kazinczy azonban bízott Prónayban, ezt mutatja 1790 júliusában hozzá írott levele is, melyben továbbra is kéri a báró támogatását irodalmi tervei megvalósításához, megmutatva, hogy ezáltal bizonyíthatja a legjobban hazafiúi mivoltát:²⁰ „Látjuk, hogy azok a Nagyjaink, akik Királyi Comissariusságot viseltek, ha külömben szívek az maradt is, aminek maradni kellett, idegenséget és szennyet vontak magukra. – Excellentziád egygy ezeknek számok közzül. Tudom én hozzám botsátott Leveleiből, tudom némely Barátaimnak beszédjeik után, tudom Révai Miklóstól, mely lélek lakozott Excellentziádban; – de a szenny meg-van. – Orpheusom első darabjába bé-iktatott Levele²¹ Excellentziádnak, és az a bátorságos meg-szöllítés, a’

¹⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XI, Bp., 1906, 188.

¹⁵ Vö. KazLev. II, *Bevezető*, XVIII.

¹⁶ „A mennyire eddig Kazinczy levelezése előttünk ismeretes: akkori előkelő embereink egyikével sem volt szorosabb összeköttetése [Kazinczynak – T. K.], mint Prónay László báróval, [...] s a kivel Kazinczy, úgy látszik, a Radvánszky-család útján ismerkedett meg.” KazLev. II, *Bevezető*, XVIII.

¹⁷ KazLev. I, 189.

¹⁸ KazLev. I, 189.

¹⁹ KazLev. II, *Bevezető*, XVIII–XIX.

²⁰ KazLev. II, 80.

²¹ A már idézett KazLev. I, 189. az a levél, melyhez Kazinczy, amikor az Orpheusban közli, lábjegyzetet fűzött, amely tanúsítja az író Prónay iránt érzett elismerését: „Ezen [...] Levél világosan mutatja azt, hogy Hazánknak tisztelt Fijai között sokan vagnak olly érzékenyek, a’ kik literaturánknak zsenge gyümölteit kegyességgel fogadják, ’s apolgasokat ajánlják. Meg-nevezett Nagyjaink [br. Prónay és gr. Pálffy Károly, akinek Péztelihez írott levelét ugyancsak itt közli Kazinczy – T. K.] eránt való háládatosságból ’s hazafiúi örvendezésből adtam én ezeknek leg-elöl helyt hólnapos írásomban; hadd ragadtasson munkára ezeknek elhevítő olvasások által ismét valamelly érdemes Hazafi; és azoknak, a’ kik csüggedni kezdenek, végyenek

mellyet Hamletem fog előmutatni, tanúság lessz a' felől állandó időkig, hogy Excellentiád nem vólt hűségtelen Hazafi. De ebbeli buzgóságának világosabb jeleit adhatja Excellentiád. Az írókkal közlött jó-tétemények, a' Tudományoknak, Mesterségeknek, a Hazai Nyelvnek gyarapítása Excellentiádnak nem tsak nevé, hanem hazafiúi érzéseinek tsalhatatlan jeleit is fogja a Maradékok idejekre által-tenni.”²² Kazinczy 1790. március 8-án kelt soraival²³ – „...a' Magyar legyen az első és közönséges...” – Prónay László is egyetért: „Tisztelem én és magasztalom az Úrnak anyai nyelvéhez [...] mutatott bölcs szeretetét; hozzám bizonyított jó voltát pedig ...véghetetlenül becsülöm. [...] Minnekutána abbéli kellemes munkák [Kazinczy által pártfogásra ajánlott munkák – T. K.] épen az országgyűlés idejében jönnek ki; egy csomóban fogják azok a nemzetet találni, és úgy annyival kihatóbb léssen erejek s felébreszthetik s megerősíthetik a magyar nyelvnek országunkba béhozását s uralkodását. Csak ezen egy boldogságot is érhetnének el a közelítő diatán: azzal mindent, igaz létét, helyheztetését elnyerné a haza örökre.”²⁴ Ezért meg is tesz minden tőle telhetőt a diétán is. Csanád megye főispánjaként részt vesz²⁵ az 1790-es országgyűlésen, a főrendek táblájának tagjaként kiáll a magyar nyelv ügye mellett.

Prónay azóta sem változott. Továbbra is a magyar nyelv hivatalossá tételéért küzd, legalábbis részvétele a pályatételben erre utal. Ezt igazolhatja az eredményhirdetés pályázattételt indokló sorainak elemzése is: „Valamint az emberi Nem' megnemesítésére a' tudományok elterjedése, úgy a' Nemzetek' tsinosodására²⁶ a' nemzeti nyelv kimíveltetése legbizonyosabb eszköz. E' két felséges célra néztek törvényhozóink, midőn 1791-ben²⁷ a' Magyar nyelvnek rendes megtanulását parantsolták, erre nézett Felséges kirá-

vigasztalást. SZÉPHALMY.” *Első folyóirataink: Orpheus*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 13; lásd még BÍRÓ, i. m., 126, 17. lábjegyzet.

²² KazLev. II, 80.

²³ KazLev. II, 45.

²⁴ KazLev. I, 67.

²⁵ *Naponként való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges IIth Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budába, szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján béfejezett magyar országgyűlésének; melyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigvázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak*, Budán, a' Királyi Akadémia betűivel, M. DCC. XCI. – Ekkor készíti az 1791-es nyelvtörvény-előkészítő bizottságban előterjesztését. Vö. MARGÓCSY, i. m., 109, 143; SZINNYEI, i. m., 188. *Cogitata de haereditariis et perpetuis comitatum supremis comitibus, juxta quatuor quaestiones per deputationem publico-politicam in sessione die 17. augusti 1791. celebrata defixas, breviter deducta*, Posonii, 1826 (az *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quo ad objecta articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum* IV. melléklete), amely az 1825-ös országgyűlésen kerül napirendre, de addigra már elavult. 1826-ban nyomtatták ki Pozsonyban.

²⁶ A „tsinosodás” szó előfordulásával, értelmezésével a magyar irodalomban részletesen Szilágyi Márton foglalkozik: *Közelítések A' nemzet' tsinosodásához* = SZILÁGYI Márton, Kármán József és Pajor Gáspár *Uránija*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 404–424.

²⁷ Az ekkor zajló országgyűlések eredményeire utalás: 1790–91:16. törvénycikk: *De lingua peregrina ad manipulationem negotiorum publicorum non inducenda, Hungaria vero conservanda*. „Sua M^{as} S^{ma} fideles SS. et OO. de non introducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddit; ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et expoliatur, gymnasiis, academiis et universitate Hungarica peculiaris professor

lyunk is, midőn többszöri kegyes rendelkezéseivel a' Magyar nyelv gyarapítására ébresztette Hazánk fiait [...] úgy látszik, hogy sem a törvénynek ereje, sem a' Fejedelemlennek kegyes ápolgatása²⁸ nem volt arra elegendő, hogy ezen elfolyt 15 esztendő alatt nyelvünknek szembetűnő előmenetelt szerezhetett volna...²⁹ A hivatkozott tizenöt év alatt történetekre utalás újabb „szembesítés” szükségességére hívja fel az értelmező figyelmét. A kutatás gazdag anyagára támaszkodva megállapítható, hogy mivel a 18. század „...utolsó évtizedeiben a nemzeti nyelvű irodalomnak nagyon komoly presztízse volt”,³⁰ és ez az időszak „...az első és döntő fázis a modern irodalmi nyelv egységesülésének folyamatában [...], most tárja fel saját múltját az önnön jelentőségére ébredő nemzeti literatúra”³¹ – vagyis, mint a kiírás szövege megfogalmazza: „...azon dítsóságnak elnyerésére, hogy a' Magyar Nemzet nyelvére nézve is a' tsinosb Európai nemzetek között

linguae et styli Hungarici constituetur, ut illi, qui eandem ignorant et condiscere volunt, vel vero ejusdem linguae jam gnari, in hac sese perficere cupiunt, occasionem nanciscantur utrobique vota sua explendi; dicasterielia negotia autem idiomate latino nunc adhuc petractanda venient.” Idézi: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*, szerk., bev. SZEKFÜ Gyula, Bp., MTT, 1926 (*Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*), 229. A fent idézett törvényt Szekfü Gyula így interpretálja, megállapítva, hogy „...a »nunc adhuc« [lásd a fent idézett törvény utolsó sorát – T. K.] [...] a magyarok nézete szerint azt jelentette, hogy a jövő országgyűlések egyikén fogják a magyar dikasteriális nyelvet bevezetni” (SZEKFÜ, *i. m.*, 51), a bécsiak viszont „...csak azon megfontolás folytán egyeztek bele e két szóba, hogy a magyar nyelv bevezetésével meg kell várni, míg a [...] nem-magyar nyelvű lakosság felveszi a [...] [magyarok – T. K.] nyelvét, s mivel ez sohasem fog megtörténni, a »nunc adhuc« csak arra jó, hogy reményeket keltsen a rendekben, s ezzel az országgyűlést jó véghez segítse; [...] azaz »az állam számára teljesen közömbös.«” *Uo.*, 51–52. Továbbá a törvénycikk „...biztosítja a rendeket, hogy a király idegen nyelvet nem fog behozni az országba, a magyar nyelv művelésére pedig a felső és középfokú iskolákban tanszéket fog létesíteni, hogy ott bárkinek alkalma legyen a nyelvet megtanulni...”, SZEKFÜ, *i. m.*, 55.

²⁸ „Az 1792:7 törvénycikk [1792:7 tc. Art. 7. *De studio et usu linguae hungaricae*, SZEKFÜ, *i. m.*, 258–259] ezt a tanszéket rendessé tette, illetőleg a tanszék előadásait kötelezővé s megengedte, hogy a helytartótanács magyar vagy latin válasziratainak dolga a soha el nem készülő Penelopéval versenyző rendszeres munkálatok közé vétessék fel.” SZEKFÜ, *i. m.*, 55. „...az 1792. jún. 22-i leirat [pedig – T. K.] [...] kijelenti, hogy a király szívesen hajlandó a magyar nyelv előmenetelén közremunkálni, ha két elv tiszteletben tartatik: Kényszerítő rendelet ne legyen: absit coactio; másik, hogy a magyar nyelv alkalmazása fennakadást ne okozzon a közigazgatásban. [...] A szöveg spiritus rectora, Pászthory [kancelláriai referendárius, későbbi fiúmei kormányzó, hivatali és baráti körökben terjesztette a magyar nyelv szeretetét, Kazinczy barátja volt, lásd SZEKFÜ, *i. m.*, 35 – T. K.] [...] megpróbálta vele, hogy a nyelvkérdést felülről intézze el, az iniciatívát a kormány kezébe tegye és ezzel paralizálja, ártalmatlanná tegye azon homályos ösztönöket és tömegszenvédélyeket, melyek a nyelv- és nemzetiség kérdésénél, ha azt nem felülről vezetik, mint Richelieu korában Franciaországban, súlyos komplikációkat okoznak. A nyelvkérdés többé el nem nyomható, s ez nem is kívánatos, mondhatta a magyar érzelmű Pászthory, ezért a kormány feladata azt a nemzet javára megoldáshoz vezetni.” SZEKFÜ, *i. m.*, 53–54. A leirat még egy részét átveszi a Pászthory-féle tervezetnek: a király „...megengedi, mit a rendek nem is kértek, hogy az országgyűlés feliratait [...] magyar és latin nyelven terjessze hozzá, de a latin maradjon továbbra is az eredeti. [...] Az elnök Ferenc király [...] úgy találta, hogy ez annyira csekélység, hogy szót sem érdemel, s így a komoly urak vidám élcelődés közt kimondták a határozatot, hogy ezt a »Mikulásszerű« meglepetést be fogják venni a leiratba. Az 1792. jún. 22-i leirat csakugyan megadja ezt.” SZEKFÜ, *i. m.*, 53.

²⁹ Magyar Kurír, 1805. november 5., 37, 589.

³⁰ BÍRÓ, *i. m.*, 111, vö. 136.

³¹ BÍRÓ, *i. m.*, 136.

tartozik, kész ugyan önként törekedni minden Hazafi Tudós...”,³² akkor máshol kell keressük ezen szövegrésznek a hivatkozási alapját. Kontextust keresve a korban élő hagyománnyal a következő lehetőség adódik a sorok értelmezésére. Csehy József 1803-ban a következőket írja Kazinczynak:³³ „Meg-nyertük, hogy a’ német szó, melyet József Császár behozott, iskoláinkból elimináltatott, nyelvünk’ eltörlésére czélozó sok törekedések felforgattak. Nagyot nyertünk, nem féltük, hogy Nemzetünknek díszesebb része egy két generáció alatt idegen néppé változzon; – de a’ nemzeti cultura csak nem azon a’ grádicsán maradt, a’ mellyen volt: nyelvünk nem vitetett be a tudományokba: pedig mennyit pallérozódott e’ rövid idő alatt, nem mondhatta senki, hogy még is alkalmatlan legyen: a’ jég meg van törve minden felől, a’ hátra lévő akadályokon közép-szerű elmék is erőt vehetnek. – Törvényesen megígértetett, hogy a’ hivatalokba be fog vitettni, erre, úgy látszik, mintha számot sem tartának többé.” Vagyis két terület van, ahol nincs „nyelvünknek szembetűnő előmenetele”: a magyarnyelvűség bevezetése a tudományok területén és a magyar nyelv hivatalossá tétele. A tudomány nyelvének helyzete sokáig rendkívül bonyolult maradt, ezt illusztrálja Margócsy István azzal az egyetemi szituációval, miszerint 1844-ben, amikor bevezetésre kerül a magyar államnyelv, és ezzel az egyetemen is a magyar lett volna az oktatás nyelve, Horvát István, „(ki pedig a magyar tanszék vezetője is volt, és a magyar nyelv iránti rajongása közismert) megtagadja a régészet, numizmatika és heraldika magyar nyelvűsítését, s továbbra is latinul tanít.”³⁴ Másrészt viszont a magyar nyelv hivatalossá tételének ügyével is nyilvánvaló a kapcsolat. A nyelvkérdés politikai jellegéből adódó lehetőségként Szekfű Gyula kutatásaira támaszkodva így is értelmezhető az indoklás: 1792 után megváltozott az udvar hozzáállása a magyar nyelvkérdéssel szemben.³⁵ Erre utalnak a későbbi országgyűlések sikertelen kísérletei.³⁶ A megváltozott körülmények tehát nem teszik lehetővé a nyílt

³² Debreczeni Attila értelmezése szerint a „Hazafi Tudós” alakja közösségképző szimbólum, megidézi a nyelvvel kapcsolatos törekvéseket, vagyis állásponttól függetlenül mindenkire szól, aki a magyar nyelv ügyéért tenni akar (részletesen kidolgozva: DEBRECZENI, *i. m.*, 531–551; S. VARGA, *i. m.*, 240). Ebben a korban „...a nyelvkérdés mindig az irodalom (= tudományok) művelésének valamely vonatkozásával együtt felmerülő kérdés, amelynek azonban nemcsak egymástól különböző változatai vannak, de az eltérő változatok képviselői szociológiai szempontból is meghatározhatók. Ez lehetővé teszi, hogy a nyelvre vonatkozó felfogások eltéréseiben meglássuk az érdekek eltéréseit és így az eltérő ideológiákat is.” BÍRÓ, *i. m.*, 134.

³³ KazLev. III, 115.

³⁴ MARGÓCSY, *A magyar nyelv státusa...*, *i. m.*, 253.

³⁵ A francia forradalom véres eseményeinek hatására Ferenc egész uralkodása alatt a forradalmi ideológiák ellen küzdött, ideszámítva a racionalizmus és a nemzeti mozgalom eszméit is (részletesen SZEKFÜ, *i. m.*, 62–63): „A forradalomellenes orientáció első következménye volt, hogy a magyar nyelvi mozgalom a bécsi birodalomból még a magyar kancellária köréből is száműzetett és visszaszorult a magyar területekre, a vármegyei és irodalmi üzemekbe; további létéről a magas hivatalok csak országgyűlések alkalmából vettek tudomást.” SZEKFÜ, *i. m.*, 62–63. „A kabineti kormány titkos hatalma [...] volt az, amely a magyar nyelv és nemzetiség elnyomását [...] kormányelvűvé emelte...” SZEKFÜ, *i. m.*, 71.

³⁶ Idekapcsolódnak a reményteljes 1792 után végbement intézkedések, melyeket Szekfű így jellemez: a kabineti-kormány titkos hatalma „...a magyar nyelv és nemzetiség elnyomását a monarchia centralizmusa érdekében kormányelvűvé emelte, s ezzel a kilencvenes évek elején kitört mozgalmat, a természetes lefolyás lehetőségétől megfosztotta. 1792-ben királyi ígéretet kaptak a magyarok, hogy nyelvük kiműveléséről gondoskodás lesz, közigazgatásbeli használatáról pedig a jövő országgyűlésre jelentés fog készülni. Az ígéret maradt ígéret-

kiállást egy mozgósító jellegű pályatétel létrehozásában való részvételben: „...igaza volt annak az óvatos hazafinak, aki a magyar nyelv pallérozásáért buzogva figyelmeztetett, hogy »a nyelv illő kelésének lappangva kell menni és nem zörögve, mert máskülönben a titkos akadályoktól erő, hatalom, gát tétetik eleibe.«” – Ezeket a sorokat pedig Prónay Kazinczynak írt fent idézett válaszleveléből³⁷ idézi Szekfű Gyula.³⁸ A múltat vizsgáló történész szerint a levél záró sorai jelzésértékűek. Óvatosan kell a magyar nyelv előremenetelével foglalkozni, de Prónay nem tett le róla: „...ha nemzetünk nyelvét a’ fő polcra [fentiek alapján hivatalos nyelvvé – T. K.] nem is emelhetjük, legalább elmúlását hátráltassuk”³⁹ – zárja válaszát. Vagyis indokolt a pályázati kiírás anonimitása. A „nyelvünknek szembetűnő előmenetelét” hiányoló sorok a nyelvkérdés politikai oldalának eredménytelenségére utalnak, hiszen még mindig nem vezették be a magyar dikaszteriális nyelvet, illetve nem történt újabb lépés ez ügyben a diétákon. Az 1805-ben összeülő országgyűlésen viszont előtérbe kerül a magyar nyelv ügye. Jogosan merül fel a kérdés, összefüggésbe hozható-e ezzel a pályázat kiírásának időzítése. Prónay 1790-es már idézett⁴⁰ soraira alapozva: „Minekutána abbéli kellemes munkák [Kazinczy által pártfogásra ajánlott munkák – T. K.] éppen az országgyűlés idejében jönnek ki; egy csomóban fogják azok a nemzetet találni, és úgy annyival kihatóbb leszen erejek s felébrészhethet s megerősíthetik a magyar nyelvnek országunkba béhozását s uralkodását”, vagyis feltételezhető, hogy Prónay nem ok nélkül ragadta meg a pályázat nyújtotta alkalmat. A külső körülmények miatt (napóleoni háborúk) a hatalomnak szüksége volt katonára, ehhez pedig rákényszerült a rendekkel való egyezkedésre, az országgyűlés összehívására. Nem tekinthető tehát véletlennek az, hogy a pályázat valamennyi „Tudós Hazafit” megszólítja azzal, hogy csak a tudományosságot köti ki feltételül, és a válaszadás nyelve lehet magyar, latin és német is, ki milyen nyelven ír szívesebben tudományos munkát,⁴¹ és az sem, hogy a nyertes pályaművek kinyomtatásának igényével lép

nek...” SZEKFŰ, *i. m.*, 71. „Sándor Lipót főherceg tragikus halála és a Martinovics-összeesküvés alkalmul szolgált az udvarnak, hogy a központi kormányzásból kiszorítsa azokat a magyarokat, kik az elmúlt években sikerrel álltak ellen a németesítő törekvéseknek.” SZEKFŰ, *i. m.*, 66. „A következő 1796-iki országgyűlésen szóba sem kerül a nyelv ügye, az 1802-ikin épp oly kevésbé. Ez utóbbin legalább a tanulmányi bizottság elaboratumának elővételét kéri a gravamenek közt, az előbbin még azt sem teszik, mivel szerintük a systematica deputációk ügye tisztán rendi ügy, tehát nem illik, hogy érdekében a királyhoz forduljanak. A feliratok nyelve továbbra is tisztán latin, a rendek mintha végképp elfeledkeztek volna az 1792. leiratnak Mikulás ajándékáról.” SZEKFŰ, *i. m.*, 76. Erre utal Csorba Sándor is: „...sorra születtek magyar nemzeti művelődést akadályozó rendeletek és intézkedések...”, CSORBA Sándor, *Az 1806-os törésvonal mentén (Kultúr István és a Hazai tudósítások) = Folytonosság vagy fordulat...*, *i. m.*, 121.

³⁷ KazLev. III, 395.

³⁸ SZEKFŰ, *i. m.*, 66.

³⁹ KazLev. III, 395.

⁴⁰ KazLev. I, 67.

⁴¹ Találón fogalmazza meg ezzel kapcsolatos észrevételét az egyik díjat nem nyert pályázó, Mátyási József, akinek műve megjelent nyomtatásban: „Minthogy az előre bocsátott kérdés, nem tsupán a’ Nemzeti Tudós-közönségnek Borostyán-koronás Fejei, hanem minden a’ dologhoz tsak valamennyire is hozzá szólható hazafi tagok eleibe terjesztetik, ámbár eröm’ esmeretéből előre tudom, hogy illy számtalan akadályok és nehézségek szövevényeibe keverődött vélekedésnek ki fejtésére, elegendő Oidipus nem lehetek: mindazáltal én

fel. Így a pályázat áttekintő szerepet tölt be, másrészt pedig kapcsolatteremtési lehetőséget nyújt, de mindenekelőtt a figyelem központjába helyezi a nyelv ügyét, hasonlóképpen az 1789-es, 1790-es pályatételekhez,⁴² vagyis mozgósító hatású. Ha nyíltan nem is mondja ki senki, hogy összefüggés van a pályázat és az 1805-ös országgyűlésen a nyelv-kérdésben tanúsított fellépés között, azért utalás történik rá. Teleki László gróf, az egyik versenyen kívüli pályamű írója, kinyomtatott pályáirása toldalékában külön foglalkozik az 1805-ös országgyűlésen a magyar nyelv ügyében végzett munkával: „Szép volt ezen Ország Gyűlése ideje alatt a’ többi között mind azon beszédek [...] hallani, a’ melyek Anyai nyelvünk tárgya körül előhozattak. Sok helyett és gyakor ízben kellett magamnak is mellette harczolnom, sok ellenezésekre megfelelnem; de örömet tselekedtem, mert ímé végre még is e’ mi szegény Anyai Nyelvünk hazánkba közönséges nyelvvé lehete...”⁴³

Kazinczy tehát annak ellenére, hogy tudta, ki áll a pályázat mögött és meg volt győződve annak nemes szándékáról, nem kívánt részt venni azon. Ez utóbbi tény levélben közölte Kis Jánossal, aki azt sajnálattal fogadta 1804. november 9-én kelt levelében:⁴⁴ „Leveledben olvasván, hogy a’ M. Nyelv eránt feltett kérdésre felelni nem fogsz, gondolatokba merültem. Sajnáltam, hogy egy olly fontos kérdésre a’ Te feleletedet nem reménylheti a’ Haza...”, és közli elhatározását Kazinczyval, hogy ő próbát tesz:⁴⁵ „Vég-

is, ezen írásnak nevezett szerzője, a’ felelésnek közönségesé tenni tetszett szabadságából, magamat részesíteni bátorodom.” *Vélekedés, melyet a’ magyar nyelv eránt ország eleibe tétetett tudós kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott* MÁTYÁSI József, Pesten, N. Kiss István könyv árosnál, 1806.

⁴² 1789-ben hirdették meg a Görög–Kerekes-féle első pályatételt, a Hadi és Más Nevezetes Történetek című folyóiratban: „Jelentés A’ Nemes Magyar Nemzethez. E részben úgy ítéltük, helyesebben nem tselekedhünk, mintha leg-elsőben is egy Magyar Nyelv tanító könyvske írása végett teszünk fel jutalom pénzt [a pályadíj 20 arany volt – T. K.]” A pályatétel célja a magyar nyelv „gazdagodása”, „rendbeszedődése”, „tsinossabbodása”, a „tudományok még nagyobb erőben lehető virágoztatása”, „köz-haszon.” „Cél a magyar ifjúság előbb legyen jó Magyar, mint jó Deák vagy jó Német. [...] idegenek se tartsák regulátlan, palléroztatlan, nehéz nyelvnek [a magyart – T. K.]” Hadi és Más Nevezetes Történetek, Első Szakasz, Bétsben, 1789. szeptember 25-dik napján, 281–288. A pályadíj kiegészül: „...és miután Nunkovics György cz. püspök s pécsi nagyprépost ugyanazon évben e pályadíjat 50 aranyra emelte, a pályázatot 1790-ben sürgősen megújították.” FÖLDI János *Magyar grammatikája*, kiad. GULYÁS Károly, Bp., MTA, 1912 (Régi Magyar Könyvtár, 28), előszó, 3; az utókor emiatt Görög–Kerekes–Nunkovics-pályatételként tartja számon a megújított pályázatot. A Görög–Kerekes-féle második pályatételt szintén a Hadi és Más Nevezetes Történetekben hirdették meg 1790-ben: „...ezen három kérdéseket tesszük fel, Tudománnyal ékeskedő Fijaidnak a’ megfejtésre: 1-ször Micsoda ereje vagyon az Anyai nyelvnek, a’ Nemzet természeti tulajdonságának (Nationalis Character) fenn-tartására? 2-szor Mennyire segíti a’ Nemzet valóságos boldogulását ’s pallérozását az Anyai nyelv’ gyarapodása; és ellenben mennyire hátráltatja azt, ennek valamelly idegenért való mellőzése? 3-szor Mennyire szükséges a’ Magyar Nemzetnek a’ Deák nyelvnek tudása.” Hadi és Más Nevezetes Történetek, Második Szakasz, Bétsben, 1790. márciusnak 2-dik napján, 279–282.

⁴³ *A’ magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései* G. TELEKI Lászlónak, Pesten, Trattner Mátyás’ betűivel, 1806, 220–221.

⁴⁴ KazLev. III, 225.

⁴⁵ Kis János a Soproni Magyar Társaság alapítása óta is nagy gonddal és lelkesedéssel foglalkozik a magyar nyelvvel, erre utalnak 1803. október 6-ai, Kazinczyhoz írt sorai (KazLev. III, 113–114): „Eddig nem igen volt módóm a’ Magyar nyelv természetét úgy studiózni, a’ mint szerettem volna, ezután a’ mint előre látom, még

re arra fakadtam, hogy én tegyek próbát.” Kis leírja, hogy a tárggyal kapcsolatban „...Jenisch⁴⁶ és némely egyéb munkákat...” tanulmányozta, majd közli tervezett pályaművének vázlatát kiegészítés és jóváhagyás végett az általa a magyar nyelv kérdésében legfőbb tekintélyként tisztelt Kazinczyval: „Nintsen, kedves Barátom, senki közel hozzám, a’ kivel efféléről értekezhetném; sőt nints az egész Hazában is senki, a’ kitől ilyenekről örömeztőbb kérdezősködném és jobb tanácsot ’s oktatást reménylenék, mint Tetőled. Ebben is pedig, valamint mindenben a’ barátságának egész bizodalmaival folyamodom Hozzád.”

Kis János 1805. június 6-án kelt levelében⁴⁷ a beküldött pályaművek felől érdeklődik Kazinczytól, akinek július 14-én kelt válaszából kitűnik, hogy Kazinczyban a régi bizalom él Prónay László iránt: „Magam is írok ezen írások eránt B. Prónaynak, és kérem fogom, hogy velem azokat láttassa. Ezt én cselekedni merem, s’ reménylem hogy nem kérem siker nélkül.”⁴⁸ Miért van erre szükség? Kazinczy Kis Jánost tartja a pálmára érdemesnek, ezért aggódik a bírók verstani, poétikai felkészültsége miatt: „Azonban ámbár vaktában néked [a levél címzettjének, Kis Jánosnak – T. K.] nyújtom a’ pályát, – mert ki mér ott szólni, a hol Te szóllasz, – csakugyan rettegem concurráló írásaink’ sorsát a’ – bírókra nézve! Ha B. Prónay Sándor, ha Gróf Teleki László, ha Schedius, ha Miller lesz a’ bíró, mi lesz úgy a dologból? – Csudálok, hogy Schediust is ide zárom. Az ő lelke tudja, hogy én ötöt becsülöm, még pedig igen nagyon, és szeretem is. De a’ ki Himfyt úgy recenzeálta, mint az ő Zeit Schriftjében recenseáltatott, nem támaszthatja e azt a’ gyanút, hogy ezt is hibásan ítéli-meg? Nem tudta mi a’ dal, mi az ének: – nem tudta mi a’ trocheus láb; – nem látta hogy Himfy Petrarkát követte még a’ kicsinységekben is, (még a’ Laistrom csinálásában is) ’s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek [...]” De más aggodalma is van: „S mit mívele Debreczen a Grammatikákkal? Valóban jó lesz az öreg Prónaynak szóllanom. Még attól is lehet tartani, hogy munkáitokat érdemetlennek tartják a’ pályát ágára, ’s valamelly Debreczeni lelkű ember a’ ti munkáitokból eggy újat farag [...]” Az viszont, hogy Kazinczy ez ügyben Prónayhoz fordul, azt is jelzi, hogy a báró szava (is) döntő a pályatételt érintő kérdésekben, nem (csak) a pályatétel eredményhirdetésének szövegében magát megnevező Kultsáré. A „Debreczeni Grammatika esete” elrettentő példa Kazinczy számára, állandó feszültség forrása. Miért? Az idézet tanúsága szerint azért, mert úgy látja, Debreczen attól sem riad vissza, hogy a pályaműveket saját nézetei szerint átdolgozza. Ezt meg is írja Prónaynak,⁴⁹ hozzátéve, hogy a „Debretzeniek” tanításait követve „...szent literaturánk soha

annyi módomból sem lesz. Barátom is egy sints hozzám közel, a’ kivel az efféle tárgyakról értekezvén tőle tanulhatnék.” A nyelv ügyéért elkötelezett íróként érezheti kötelességének a pályázaton való részvételt is.

⁴⁶ *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europas, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. JENISCH, Prediger in Berlin, Berlin, bei Friedrich Maurer, 1796.*

⁴⁷ KazLev. III, 364.

⁴⁸ KazLev. III, 377.

⁴⁹ KazLev. III, 386.

előbbre lépni nem fog...”,⁵⁰ ezért kéri Prónayt, hogy „...kormányozza a’ maga böltsesége ’s igassága szerént a’ dolgot, hogy a’ beküldött munkák érdemes Bírák által ítéltesenek-meg [...]”.⁵¹ Prónay László válaszában⁵² biztosítja Kazinczyt, hogy Sándor fia, aki „a’ Magyar Literaturában járatos”, egyetért Kazinczy aggodalmaival, és megnyugtatóan a bizottság tagjainak nevét is közli: Prónay Sándor, Kulcsár, Schedius, Virág, Révai, Verseghy, Bátor. „Ez az utolsó egyetlen egy Debreczeni nevelés: de a’ többi jó ízlésű társait, ha akarná is, meg nem hatja.”⁵³ A levél egyrészt megértő, hiszen az aggályok eloszlatására részletes tájékoztatást ad a bírálóbizottságról, másrészt viszont burkoltan elutasító is, hiszen Prónay nem ajánlja fel Kazinczynak – hogy miért nem, nem tudjuk, feltehetően azt gondolta: Kazinczy is pályázik – sem a dolgozatokba való betekintést, sem az értékelésben való részvételt. A levél további sorai nem árulják el, ki a győztes, de annyit igen, mi a legfőbb szempont: „Tudós munkák jöttek-bé a’ kitett jutalomkérdésekre. Emezeknek száma mintegy *hét*; a’ többi mintegy 15, nem fogható amazokhoz [...] megvallom, nehéz leszen a’ választás. Csupán egy hibácskát tapasztaltam bennük, az egyet kivéven, értem a’ forró és buzgó Hazafiúságot. Azt mindnyájan éreztük, de nem tanácsos dobra verni. A’ M. nyelv illő kelésének lappangva kell menni és nem zörögve, mert más különben a’ titkos akadályokból erő hatalom gát tétetik eleibe. Mindazáltal szent törvényünk legyen az: ha nemzetünk nyelvét a’ fő polcra nem is emelhetjük, legalább elmúlását hátráltassuk.”⁵⁴ Tehát tudományos legyen a dolgozat és kerülje a hazafiúi érzelmek nyílt kimutatását. A „M. nyelv illő kelésének lappangva kell menni” és a „titkos akadályokból erő hatalom gát tétetik eleibe” sorok arra is utalnak, hogy politikai vonzata is van a pályázatnak, így arra is fényt vethetnek, miért nem pályázott Kazinczy saját maga, túl azon, hogy önálló egzisztenciájának megteremtése nagy erőket kötött le nála,⁵⁵ tudjuk ugyanis, hogy Kis János pályamunkáját azért elolvassa, és ellátja jegyzetekkel.⁵⁶ Váczy viszont utal arra, hogy Kazinczyt szabadulása után is szemmel tartja a rendőrség,⁵⁷ és „...családja nem ok nélkül fél írói is-

⁵⁰ KazLev. III, 386.

⁵¹ Mert a „Debretzenieknek” „...nincs semmi ízlések. Merő gőgből nem olvassák újabb Iróinkat: Báróty, Virág, Kis ismeretlen vagy barbarus nevek ő elöttök. [...] azt vélik, hogy nekünk is tsak úgy szabad írunk, mint Gyöngyössi írt, és Mátyási József ír: [...] a Scythiai sivatag pusztákra igazítanak bennünket, hogy ne Palladiótól tanuljunk architecturát, [...] ne Lesszing, Göthe, és Schiller légyenek példányaink...” KazLev. III, 387.

⁵² KazLev. III, 394.

⁵³ KazLev. III, 394. Bátor valószínűleg Báthori Gábor református püspök (1755–1842). Kecskeméten, Debrecenben, majd német és svájci egyetemeken tanult, 1796-ban Pestre került. KazLev. III, *Jegyzetek*, 547; részletesen lásd SZINNYEI, *i. m.*, 666–669.

⁵⁴ KazLev. III, 395.

⁵⁵ „Engemet előbb a’ házbeli keserítések, azután a’ házasság gondjai annyira elfoglaltak, erről [a pályázatról – T. K.] nem gondolkozhattam, ’s ha mindezek nem gátoltak volna is, bizonyosan tiéd lett volna az elsőség, mert ki ír úgy mint Te?” – indokolja meg Kazinczy, hogy miért nem pályázott, Kis Jánosnak. KazLev. III, 254.

⁵⁶ KazLev. III, 254.

⁵⁷ Váczy kutatásai szerint szabadulásakor Bujanovics Károly figyelmezteti Kazinczyt, hogy a rendőrség ezután is figyelemmel kíséri lépéseit. Váczy arra is utal, hogy „Felsőbüki Nagy Pál is azt beszéli Kis Jánosnak, hogy ő azért nem válaszolt Kazinczy levelére, mert nem akarta sem önmagát, sem Kazinczyt esetleg bajba

meretségeitől.”⁵⁸ Lehet, hogy ezért írja később, 1808. májusában, a tübingai pályázattal kapcsolatban Kis Jánosnak, hogy feltette magában, sohasem dolgozik jutalomkérdésre.⁵⁹

Prónay nem kapta meg az „új betegséget”, de óvatos. Igyekszik „lappangva” segíteni a magyar nyelv ügyét. Nem felejtett. Úgy tűnik, hogy az eredményhirdetés indokló szövegében a Kazinczy 1790-ben írott levelében közöltek köszönnék vissza: „Hazafiak, átkozni fogják hamvainkat Maradékaink, ha nem tellyesítjük azt, a’ mire a’ Deák ki-hóltt nyelvtől idegenkedő JÓZSEF önként hajla. [...] a’ Magyar legyen az első és közönséges [...], Fejedelmünknek királyi kegyelme ’s igazgatói böltsessége hajlik ezen kívánságára sok vármegyéinknek [...]” Kazinczy tehát, ha személyesen nem is vett részt a pályatételben, szellemisége mégis egyik fontos alkotóeleme a pályatételnek, ahogy azt „a’ Magyar Literaturában járatos” Prónay Sándor írja neki levelében, amikor értesíti őt az eredményekről: „Érezvén, sőt az édes atyámnak írott leveledből tudván is, melly nagy részt veszen a Te, a’ hazai literatúrát szerető, ’s azt első ifjúságodtól fogva nagyra nevelő lelked a’ tudva lévő jutalom írások elítélésében, barátságos kötelességemnek tartottam lenni ezen interessáns és a’ Hazánkban maga nemében első dolognak kimeneteléről Tégedet, úgy is mint ezen literatúránk fő oszlopát, tudósítani.”⁶⁰

Ez a levél megvilágítja Kultsár szerepét is: „Kultsár István Uram, [...] ezen dolognak [a pályatételnek – T. K.] egyedül a kezdője, előmozdítója, lelke és mindenese [...]. Most ezen három munka [a három díjazott felelet – T. K.] kinyomtatásáról és ismét új problémának adásáról gondolkozunk, vagyis inkább gondolkozik a’ mi érdemes Hazánkfija, Kulcsár, a’ ki magát ezen nemes czélnak egészen szentelni akarja.”⁶¹ Kultsár tehát a pályázat értelmi szerzőjének tekinthető, akiben Prónay László, aki a magyar nyelv ügye mellett elkötelezte magát, hű szövetségesre, segítőre talált. Fiával, Kazinczyt az „irodalom oszlopá”-nak tekintve, nemcsak jutalomtevők és pártfogók voltak, de a bíráló eszmei vonalának kialakításában is meghatározó szerepet játszottak. Így joggal javasolható

keverni. Mert midőn a királynál volt kihallgatáson az 1807-iki országgyűlés után, a király a többi közt méltatlankodva jegyezte meg, hogy »hiszen Kazinczyval is levelez.« Ha ez az adat igaz, mutatja, hogy neve az udvarnál sokáig rossz hangzású volt.” VÁCZY János, *Kazinczy Ferencz és kora*, Bp., MTA, 1915, 558–559. Wesselényi Miklós 1802. április 15-i levele is (KazLev. II, 470) utal arra, hogy az Udvar nem felejt, nem ajánlatos Kazinczyval barátkozni: „Ne gondolja az Úr, Barátom Uram, hogy reám is elragadott volna az új betegség, melly meg szokott némely embereket környékezni, midőn az Úrral találkoznék...”

⁵⁸ VÁCZY, *i. m.*, 558.

⁵⁹ KAZINCZY Ferenc *Tübingai pályaműve, 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., MTA, 1916, 8.

⁶⁰ KazLev. III, 428.

⁶¹ Érdekes, hogy Csorba Sándor 1996-ban kiadott, Kultsárral kapcsolatos írásában nem tartja fontosnak megemlíteni a pályázatot, holott részletesen foglalkozik Kultsár életútjának fő állomásaival. Megállapítja, hogy Kultsár Festetics fiának nevelőjeként bővítette ismereteit, kapcsolatai is jól alakultak, és „...határozottan tájékozott lett az irodalmi élet területén is. Csak egyetlen, a Csokonaihoz 1804-ben írott levele is az imponálóan tájékozott embert mutatja, [...] megigazította és az 1773-tól 1803-ig terjedő időszak megírásával ki is egészítette Gebhardi Magyar Ország Históriaját. Mire 1805-ben megjelent a mohácsi vésszel kezdődő „dolgok” története, már saját jelszavát, a kultúra által nemesített nemzeti lélek kialakításának programját is megfogalmazta...” (Ami egybevág Prónay Sándor soraival: KazLev. III, 429.) 1806-ban pedig megindítja a Hazai Tudósításokat, tudatosan napirenden tartva a nyelvi és irodalmi kérdéseket. CSORBA, *i. m.*, 126–127.

a pályázat megnevezésének módosítása: *Kultsár-féle pályatétel* helyett *Kultsár–Prónay-féle pályatétel*.

Az eredményhirdetés szövegéből tudjuk, hogy a győztes pályamű szerzője az akkor nemes-dömölki evangélikus prédikátor, Kis János, és a bizottság még két munkát tartott jutalmazásra érdemesnek, és hogy ne kelljen megosztani a jutalomdíjat, a „Magyar Literaturának egy nagy lelkű Barátja” megtoldja a jutalomösszeget. Így az első díj 154 forint, a második 77 forint és a harmadik 50 forint volt. A második díjat Pántzél Pál erdélyi református prédikátor, a harmadik díjat Pucz Antal plébános kapta. Annak érdekében, hogy „az egész Haza” megismerhesse a jutalmazott pályaműveket, kinyomtatják azokat; a többi pedig, ha a szerzők beleegyeznek, az eredményhirdetés szövege szerint elhelyezik Pesten a Nemzeti Könyvtárban. (A pályaműveknek csak a kinyomtatott példányai fellelhetők. A kéziratok sorsának feltárása még további kutatást igényel, a recepció eddig még nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, a Nemzeti Könyvtár Miller Jakab Ferdinánd által készített 1815-ös kézirati katalógusa⁶² pedig nem tartalmazza egyetlen pályamű kéziratának címét sem.)

Prónay Sándor fent idézett leveléből még többet megtudhatunk a pályatétel-elbírálás „belső ügyeiről.” Ír a jutalom összegének bővítéséről, „mely ugyan jól esett”, bár nem írja meg pontosan, ki/kik adta/adták az összeget, valamint a jeligékhez tartozó neveket tartalmazó borítékok felbontásáról is tájékoztat: „Ez ugyan szép! három különböző vallásbeli három pap, mintegy a 3 vallás kezét láttatik fogni a’ nyelv’ nevelésére. Jó ómen! az Isten tegye foganatossá. – Némelly politicus tekintetekre való nézve is jó.” Prónay Sándor, mielőtt felbontották volna a neveket tartalmazó borítékokat, Kazinczyt vélte az elsődíjas pályázat írójának. „...mondottam is sokaknak (minekelőtte főképp az atyámnak irtál) hogy az írója senki sem más, hanem Te, kedves barátom”; kiemelve, hogy eddig nem ismert mást „a’ hazában,” aki Kazinczyhoz hasonló tudású, ízlésű, „praejudiciumok nélkül való disinteressiajú.” „Úgy tetszett, mintha ama’ beszédjeidet hallanám, a’ midőn két esztendővel ezelőtt hozzád szerencsém volt [...]” Tehát a pályaművet Kazinczy is írhatta volna, vagyis Kazinczy irányvonala is fontos szerepet játszott az elbírálás során, de ez nyilvánul meg abban is, hogy kiadták a győztes munkákat és nem készítettek „kompilációt”, vagyis nem akartak egységes irányelvet alkotni. Ezt mutatják a további értékelő sorok. A második díjas munka is tudományos, „...sőt talán tudományosabb: de a’ tudománya nem jön le egészen a’ mi időnkig, s nincs a tárgyhoz alkalmaztatva mint az elsőben.” A harmadik munka más jellegű, „...buzgósággal van írva, hogy egy első rendű híres Debr. papi orátor...” munkájának nézte Prónay Sándor, holott katolikus plébános írta. Kultsár ki akarja nyomtatni a győztes pályaműveket.

A pályatétel eredményhirdetése utal olyan pályázókra is, akik „...magokat megnevezvén, vagy a’ jutalomnak már előre ellene mondván, megelégedtek azon ditsóséggel, hogy Hazájokhoz való kötelességöket illy jeles alkalmatossággal tellyesíthették.” (Ezek közül az egyik gróf Teleki László, akit megemlíti a levél is, és akinek a művét⁶³ ki is

⁶² *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*; Ja. Ferd. MILLER, *Dissertatio critica de collectionibus manuscriptorum, ac eorundem usu, et utilitate*, Sopronii, 1815.

⁶³ TELEKI, *i. m.*

nyomtatják. Mátyási József dolgozata⁶⁴ is megjelenik nyomtatásban, erről azonban nem tesz említést a levél.) Az egy német íráson kívül pedig a többit nem találták „hasznavehetőnek”. Prónay Sándor levelében azt is kifejti, hogy miért: „Haszontalan dicsekedés”, „a magyar nyelvet égig” magasztalás jellemzi ezeket, és „...külömbféle, a dologhoz nem tartozó, p. o. a’ m. nyelv másokkal, kiváltképp a’ zsidóval való atyafiságába, kiterjedésébe, ’s illyetekbe ereszkednek [...]”. Az értékelésre méltónak talált, 1806-ban kinyomtatott művek is, a koszorús pályamű kivételével,⁶⁵ valamilyen szinten megemlítik a nyelvrokonságot, de nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget neki. Teleki például a „Német”, „Tót”, „Török”, „Lapponiai Nyelv”, „Sidó” nyelvrokonsággal foglalkozik, de a rokonításokat nem tartja meggyőzőnek: „...a’ míg az általok megállapított törzsökökből lehuzhatják a’ Magyar Szókat, még tsak egy betűjök se marad meg.”⁶⁶ „...e’ mi Anyai nyelvünk leány nélkül való Anya.”⁶⁷ Pántzél Pál is hasonlóképpen vélekedik: „...hogy Nemzeti nyelvünk igen különös, és minden más Európai nyelvektől külömböző. [...] Ez egy nyelv a’ maga nemében. Ha vagyon valami Atyafisága a’ Napkeleti nyelvekkel, és szövetsége az Európaiakkal: de mindeniktől külömböző.”⁶⁸ Mátyási⁶⁹ a magyar nyelvet „Asiából származott élő fának” tekinti, de „újj Hazájában lett meg gyökereztetéséről” beszél. Figyelemreméltó, hogy az egyetlen német munka⁷⁰ szerzője, mint a művek kiadásakor kiderül, Miller Jakab Ferdinánd,⁷¹ aki a kiírás jutalomletétét aláírásával hitelesítette. Ő is utal a nyelvészek, Otrókosi Főris Ferenc,⁷²

⁶⁴ MÁTYÁSI, i. m.

⁶⁵ Ez már azért is említésre méltó, mivel nem valószínű, hogy Kis János ne ismerte volna a nyelvrokonsító törekvéseket, sőt valószínűleg jobban is ismerhette őket, mint a többiek, hiszen Göttingában tanult egy évet (1792–93), ahol a Göttingische Gelehrte Anzeigen (GGA), Európa legrégebbi, ma is fennálló tudományos recenzios folyóiratának már 1748. évi kötetében a cikkek túlnyomó többsége foglalkozik nyelvünk hovatarozásának, rokonításának kérdésével. Ismeretlen nevű recenzens ismerteti Pehr Högström *Beskrifning öfwer de til sweriges krona lydande Lapmarker* című, 1746-ban Stockholmban megjelent cikkét. A GGA később Sajnovics János *Demonstratio*-járól is ír részletesen, még a század vége felé is történik utalás Sajnovicsra (GGA, 1780, 991). Gyarmathy Sámuel nyelvhasznító munkájáról 1798-ban jelenik meg recenzio a GGA-ban. (Lásd részletebben FUTAKI István, *A magyar nyelv a Göttingische Gelehrte Anzeigen 18. és 19. századi recenzióinak tükrében = Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. KISS Jenő, SZÜTS László, Bp., Akadémiai, 1991, 180–184.) Továbbá a mű, amelynek, mint pályamunkájában közli, „legtöbb hasznát” vette dolgozata megírásánál, Jenisch *Vergleichungja* volt. E műben viszont szintén felmerül a nyelvrokonság szempontja mint csoportosítási és összehasonlítási tényező.

⁶⁶ TELEKI, i. m., 6–10. §.

⁶⁷ Uo., 70. §.

⁶⁸ A’ magyar nyelvnek állapotjáról, kimivel tethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet. Írta PÁNTZÉL Pál kende lónyai ref. prédikátor Erdélyben, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806, 3–51.

⁶⁹ MÁTYÁSI, i. m., 8–9.

⁷⁰ *Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der ungrischen Sprache*, von Iac. Ferdin. von MILLER, Pesth, bey Joseph Eggenberger, 1806.

⁷¹ Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823), bölcséleti doktor, királyi tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum könyv- és éremgyűjteményének őre, majd igazgatója. SZINNYEI, i. m.

⁷² Otrókosi Főris Ferenc (1648–1718), bölcséleti, teológiai és jogi doktor, akadémiai jogtanár. Utrechtben tanult. Gályarabságot szenvedett református prédikátor. Széleskörű európai tudományos kapcsolatokkal rendelkezett, *Origines Hungaricae* c. munkájában a magyarság szkíta–hun eredetét fejtegeti 1693-ban. SZINNYEI, i. m.

Ortel,⁷³ Sajnovics, Hager,⁷⁴ Gyarmathi, Beregszászi,⁷⁵ Révai, Verseggy, Ágoston⁷⁶ különféle nyelvrokonságot (héber, finn, északi, keleti nyelvek...) ⁷⁷vizsgáló tevékenységére, megemlítve, hogy sok idegen szó van a magyarban. A szkíta ábécé létezését mint a honfoglalók írásának alapját elveti, agyrémnek tartva (ein blossen Hirngespinnst). Erről Mátyási⁷⁸ hasonlóképpen vélekedik: „A’ kik, isten tudja, mitsoda Scythia vagy Hunnus Betűkért ássák vésik a’ régiségeket, azonkívül, hogy felette bizonytalan s’ tökéletlen ereklyék’ gyűjtésében, idő ’s jobbra fordítható fáradság vesztéssel izzadoznak: soha se fogják azt a célt érni, hogy a’ nemzet, annyi századoktól fogva bevett, s olly temérdek munkákban alkalmazott, tsinos és könnyű írása módját, holmi Tatáros ákombákok kedvéért, a’ minőket kietlen hazájával és vad szokásaival együtt oda hagyott, vissza változtassa.”

Úgy tűnik tehát, hogy a bizottság azt a szemléletet képviselte, amely a magyart európai írott nyelvnek tekintette, vagyis olyan nyelvnek, amely európai kultúrgyökereire építve modernizálható.

A fellelhető pályaművek tanúsága

„A’ dolgot többféle szempontból lehet vizsgálni; s a’ hoz képest többféle képpen lehet a’ materiát kidolgozni.”⁷⁹

A kinyomtatott pályaművek további vizsgálata során szembevetővé válik, hogy készítőik számára az anyanyelv fejlesztése hazafiúi kötelesség, hiszen a nyelv gyarapodása a nemzet virágzását is jelenti. Ezt tükrözik gróf Teleki László művének⁸⁰ bevezető sorai is: „Nagy érzékenységgel értettem a’ Magyar Ujságokból azon esmeretlen Hazafi buzgóságát, a’ ki az Anyai Magyar nyelv előmozdítására nézve e’ következő három kérdéseket bizonyos jutalom ígérese mellett kiadta [...], de valósággal nem kisebb örömmre esett anak meghallása is, hogy Méltóságos Báró Prónay László Úr Őexcellenciája is, hazafiúi buzgóságtól vonattatván, az ezen kérdésekre kitett jutalmot, nevelni méltóztatott avagy csak ez is világos jele annak, hogy Nemzetünknek érdemes Férjfiái, nost (!) meggyőződvn arról, hogy akármely Nemzetnek is állandósága, függ nem kevésbé nyelv-

⁷³ Oertel (Ortelius) János Gottfried (?–1757), ág. ev. lelkész, Wittenbergben tanult, a magyar nyelvet a héberrel rokonította. SZINNYEI, *i. m.*

⁷⁴ Joseph Hager, bécsi nyelvtudós, 1793-ban a magyar–lapp rokonságot újabb érvekkel bizonyító német nyelvű zsebkönyvet ad ki.

⁷⁵ Beregszászi (Nagy) Pál (1750 k.–1828), bölcsellettudor, sárospataki tanár, teológiát és keleti nyelveket tanított, a göttingai tudós társaság tagja. A magyar nyelvet a keleti nyelvekkel hasonlította össze.

⁷⁶ Ágoston Antal (?–?), érmindszenti plébános, 1805-ben jelenik meg *Magyar iskola* címmel a magyar nyelv természetéről szóló munkája. SZINNYEI, *i. m.*

⁷⁷ MILLER, *i. m.*, 50–56.

⁷⁸ MÁTYÁSI, *i. m.*, 26.

⁷⁹ *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimivel tethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmazott felelet.* Írta KISS János nemes dömölki evang. predikátor, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806, 85.

⁸⁰ TELEKI, *i. m.*, Bevezetés, 3. §.

ve kipallérozásától, egész igyekezettel azon vagynak, hogy ezt a' mennyire lehet elé mozdítsák." Pántzél a nyelv kiművelésének lehetőségeit tárgyalva utal az anyanyelv iránti elkötelezettségre mint a hazafiság ismérvére: „A' Nemzeteknek nem igaz Tagja bizonyosan az, a' ki nyelvéről hideg vérrel gondolkodik, és nem érzi magában ezt a' buzgóságot gerjedezni.”⁸¹ Mátyási művében sem marad el a nyelv fejlesztése iránti munkálkodás mint hazafiúi kötelesség meghatározása, kiegészülve a tudományok iránti elkötelezettséggel: „...azt tselekedtem, a' mivel mint Haza 's Tudomány' Híve tartoztam – A' hirdetés által annyi Nyelvekre kiterjesztett szabadság mellett is, a' Magyar Nyelvről magyarul tett kérdésre magyarul feleltem, mert született nyelvemet mindnyájánál jobban értem, és buzgóbban szeretem.”⁸² Millernek⁸³ más a véleménye: „Es würde mich vielleicht weniger Mühe gekostet haben, wenn ich meine Antwort [...] nicht in der Deutschen sondern in einern mir mehr bekannten Sprache verfasst hätte.” (A mű további gondolatmenetéből feltételezhető, hogy Miller a latinra gondol.) De Miller hazafiúi lelkesedésének határai is vannak, érzi ugyan, hogy pályázóként a magyar nyelv hivatalossá tételének lehetőségeivel is foglalkoznia kellene: „Man wird vielleicht unter den Vorschlägen zur Ausbildung der ungrischen Sprache von mir noch erwarten, dass ich auch von der Verfassung, und Verkündigung der Reichs-Gesetze etwas sprechen, und dieselben in der Landessprache wünschen soll. – Allein, mich hat der Enthusiasmus so weit noch nicht beseelt.”⁸⁴ Miller azonban inkább a latin mellett érvel: „Ich hab mir vorgenommen, in der gegenwärtigen Schrift von der allgemeinen Hoff- und Landes-Politik, welche die Glückseligkeit des Vaterlandes mehrere Jahrhunderte erhalten hat, nicht abzuweichen, es mögen dem unerfahrenen, und blödsichtigen Pedanten, meine Gedanken herüber gefallen, oder nicht? – Die Gründe, und Umstände, welche vor neun hundert Jahren den Unger genöthiget haben, seine Gesetze in der lateinischen Sprache zu verfassen, sind heut zu Tage noch die nähmlichen, und vielleicht durch neuere Nebenumstände noch mehr verstärkt, und befestiget worden...”⁸⁵ egyúttal kitérve a magyar nyelv használatának történeti előzményeire, megemlítve az 1790/91-ben történeteket, és utalva Erdély történelmére: „Wir wollen uns noch ferner mit den uralten Gebräuchen des Landes begnügen, welche dem Gesetzgebenden Körper auf dem Reichs-Tag über alle vorkommende Gegenstände die Meinungen öffentlich in der ungrischen Sprache zu eröffnen, darüber sich zu berathschlagen, und alles nach den national Costume einzurichten befehlen. – Diese löbliche Gewohnheit, wurde bestätigt durch den Abdruck der Landtags-Acten, welche seit 1791. sammt den Tagebüchern, deren schon fünf gesehlt werden, in der Muttersprache erschienen. – In Siebenbürgen hat man zum einstens, besonders in XVI. und XVII. Jahrhundert auch die Gesetze in der Muttersprache abgefasst. – Heute bleibt es nur ein Wunsch, dass diese mit der Zeit allgemein anwendbar werde.”⁸⁶

⁸¹ PÁNTZÉL, *i. m.*, 71.

⁸² MÁTYÁSI, *i. m.*, 63.

⁸³ MILLER, *i. m.*

⁸⁴ *Uo.*, 92.

⁸⁵ *Uo.*, 92–93.

⁸⁶ *Uo.*, 93–94.

Egy másik szembetűnő jellemző, hogy dacára a kiírásban foglaltaknak, több dolgozat is foglalkozik a nyelvkérdés politikai oldalával. Például Miller, mint „Dilettant der ungarischen Litteratur”, vezérelvként a haza (Vaterland) és az uralkodó javát tartja szem előtt: „Ich nehme die Frage so, wie man sie vorgetragen hat, und bestrebe mich, die Antwort darauf aus den Gründen der Politik herzuleiten...”,⁸⁷ és mivel a kérdések alkalmat adnak ennek kifejtésére, ezért vállalkozik pályamű-írássra. Ennek jegyében kiemeli, hogy a magyar nyelv régi koroktól fogva művelt nyelv és most már csak a kifinomultság (höhen Raffinierung) elérése van hátra. Kiemeli az uralkodóház szerepét a nyelvfejlődés ügyében. Utal Mária Teréziára, II. Lipótra és II. Ferencre, valamint az 1791-es, ill. 1792-es nyelvtörvényekre. A dolgozat nyomtatott változatában már ki is egészíti a korábban írottakat az 1805-ös országgyűlés eredményeivel – mintegy aktualizálva mondanivalóját. Megállapítja, hogy az 1805. évi IV. tc. is az uralkodó nagylelkűségét bizonyítja.

Teleki László nyomtatott pályaműve is kitér az 1805-ös országgyűlésre. Toldalékokat fűz a dolgozathoz, amelyben külön foglalkozik a magyar nyelv ügyében hozott törvényekkel. Megállapítja, hogy a nádor segítségével „...a’ Magyar nyelvről olyan dicső Articulust készítenek; hogy még a’ késő maradék is porokat méltán fogja érette áldani.”⁸⁸ Millerrel ellentétben úgy látja, hogy „...bément már végre törvény könyvünkben az az igen természetes és szükséges gondolat, hogy akármely nemzetnek is abban áll Fő dicsősége, igaz valóságos haszna, ha Anyai Nyelvét elé segítheti, közönségessé teheti: annyira építhet már a’ késő Maradék is ezen az Articuluson, hogy ha ezután Nyelvünk elé nem mehet, nem a’ Jó Törvények nem léte, hanem az ő menthetetlen restsége lesz oka [...]. Szép volt ezen Ország Gyűlése ideje alatt a’ többi között mind azon beszédek [...]. Szép volt ezen Ország Gyűlése ideje alatt a’ többi között mind azon beszédek [...] hallani, a’ melyek Anyai nyelvünk tárgya körül eléhozattak. Sok helyett és gyakor ízben kellett magamnak is mellette harczolnom, sok ellenezésekre megfelelnem; de örömet tselekedtem, mert ímé végre még is e’ mi szegény Anyai Nyelvünk hazánkba közönséges nyelv lehele [...]”⁸⁹

Pántzél Pál dolgozata még újabb adalékkal is szolgál. A nyelv tökéletessé tételének fő eszköze az „Egyességen” és „Buzgóságon” kívül többek között „kiszabadítása nyelvünknek a’ többi nyelv közzül”, melyre vonatkozóan „...nincsen semmi más mód ennek az eszköznek alkalmaztatására, tsak az, hogy minden közöttünk megtelepedett Nemzetek magyarul beszéljenek”, és mivel „azt pedig feltenni nem lehet, hogy ezek a’ sok Nemzetek külön külön magok nyelvek által valaha esméreket kiterjeszhessék, és magoknak világosságot szerezzenek...”, a magyar nemzet kötelessége őket felemelni: „Egyik Nemzet is azok közül, mellyek vélünk egyesültek, maga nyelvén világosodást nem remélheti; azonban egyik is a magyar nyelv nélkül el nem lehet, és ez magában is az ő maradványait háládatosságra gerjesztheti, hogy a’ sok együtt lévő, és a sok zavarodással telyes nyelveknek tanulásától megszabadított. [...] Ne kételkedjünk abban, hogy a’ köztünk lakó Nemzetek nyomorúlt, és világosság nélkül való állapotjokban örömmel ne

⁸⁷ Uo., 12.

⁸⁸ TELEKI, *i. m.*, 220–221.

⁸⁹ Uo.

fogadják az ilyen hasznos intézetet.”⁹⁰ Pántzél fejtegetései jól tükrözik a felvilágosodás eszméitől áthatott nyelvművelői gondolkodást.⁹¹

A harmadik díjas Pucz kinyomtatott művének elemzésével nem foglalkozom, mert az csak 1823-ban jelent meg erősen átdolgozott formában.

Az egyetlen pályamű, amely híven tükrözi a pályázatkirás sugallta jelleget – tudományos, visszafogott, és mégis sokatmondó –, az elsődíjas dolgozat. Szerzője Kis János, aki 1790-ben a soproni evangélikus líceum tanulója volt, és a nagy felbuzdulás idején hazafiúi lelkesedésből a magyar nyelv ápolására megalapította társaival a „soproni magyar tanuló társaságot”, később pedig az írói pályára lépett.⁹² Kis János is hazafiúi kötelességnek tekinti az anyai nyelv művelését, ezért értékeli a pályatételtevők munkáját is a „hazafiúi nemes buzgalom” megnyilvánulásaként, amely őt is kötelezte az ügy fontossága mellett, hogy részt vegyen a pályázaton. Pályaműve nyomtatott változatának előbeszédében kiemeli a „Nemzeti Literaturához” való vonzódását, mely ugyancsak szerepet játszott abban, hogy pályaművet írt. Jelígeje is hazaszeretetéről vall: „Pannoniae mihi sunt dulces ante omnia Musae. / Quarum sacra fero, ingenti percussus amore.”⁹³ Az idézet Publius Vergilius Maro *Georgicájából* való sorok átírása: „Me vero primum

⁹⁰ PÁNTZÉL, *i. m.*, 87.

⁹¹ Vö. Szekfű Gyula értelmezésében: „Magyar nyelvművelőink, koruknak felvilágosodási eszméitől áthatva, nem gondolhattak arra, hogy munkásságuknak Magyarország határain belül is lehetnek korlátai. A valóságban, a nyelvművelési gondolat terjedésével csakhamar kiderült, hogy a nyelv és az állam határai még nem esnek egybe, tehát [...] felvilágosodási elv szerint arra kell törekedni, hogy egybeessék. A nyelvművelési eszme az igen csekélyszámú olvasóközönségben elsősorban a fiatalok, a közép- és felső iskolák hallgatói között terjedt. A Dunántúl és Felvidék katolikus szemináriumaiiban az új szellem már magyar, német és tót anyanyelvű növendékpapokra is hatott, s Péczeli Minden Gyűjteménye már 1790-ben örömmel állapítja meg, hogy a pozsonyi szemináriumban a növendék papokat magyarul kérdik, és ezek, köztük a tótok is, szívesen felelnek magyarul [...] e szemináriumok és még néhány protestáns, főként ágostai evangélikus középiskola, így különösen a soproni, volt az, amelynek talajából a gyakorlatból, a magyar és nem-magyar anyanyelvűek együttéléséből nőtt ki a racionalista gondolkodás számára a nyelvkérdés iskolaiügyi oldala. [...] II. József nyelvrendeletéből származó naponkénti konfliktusok hozzájárultak, hogy a tannyelv kérdése aktuálissá legyen. [...] egyszerre megjelenik [...] az egész későbbi nyelvkérdés dióhéjba szorítva Péczeli formulázásában: »[...] ha az iskolák németül tanítottak s a törvényszékek németül folytattak volna, úgy a magyarság az európai nemzeteknek lajstromáról végképen kitöröltetett volna [...] a nyelv, melyet minden valláskülönbség nélkül féltenek minden igaz magyarok [...] a német helyébe nem szabad visszavenni a latint, hanem egyedül a magyart: a törvényszékek és általában a 'polgári dolgok' nyelve ezután a magyar legyen, mert csak így lehet remélni, hogy a magyar nemesek, bárók és grófok visszatérjenek hazai nyelvükhöz [...]« de ezentúl várni lehet, hogy »mindazok, valakik Magyarországon és Erdélyben laknak, ötven esztendő alatt mind született magyarokká lesznek« [...]. A gondolkodás ezen a pontján lehetetlen többé észre nem venni, hogy az országnak nem magyar lakossága is van, [...] a szem azonban, mely erre a realitásra ráterelődik, [...] az akkori divatos szemüveggel van ellátva, a kultúra az, ami érdeklí, nem a nemzetiség, melynek fogalma ismeretlen előtte; a kultúrát pedig csak saját nyelven lehet gyakorolni s a kultúrának olyannak kell lenni, minő az ország. Magyarországon, tehát magyarnak.” SZEKFÜ, *i. m.*, 23–27.

⁹² KIS János superintendens' *Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Írói pályáját tárgyazó emlékezései*, Sopron, 1846, 7.

⁹³ Az eredményhirdetésben „Pannoniae mihi sunt dulces ante omnia Musae. / Quarum sacra colo, ingenti percussus amore” szerepel, szemben az eredeti vergíliusi sor és a kinyomtatott pályamű „sacra fero” kifejezésével. Magyar Kurir, IV, 37, Béts, 1805. nov. 5.

dulces ante omnia Musae / Quarum sacra fero ingenti percussus amore...” (*Georgica* II, 475–476.) Ez az átírás allegorikus értelmet sugall, nem vehető pusztán szójátéknak, erre hívják fel a figyelmet a kinyomtatott pályamű szövege elé írt szöveg záró sorai is: „Által adom tehát ezen munkát a’ Hazának azzal a vallástétellel, hogy némelly hibákat, mellyeknek megjobbítására most tehetségemben nintsen, magam is veszek benne észre, s’ azzal a meggyőződéssel, hogy mások töbeket is fognak észre venni; de egyszersmind azzal a’ nyugodalommal is, mellyet a jó lelki esméret ad, midőn valamelly szent kötelességünket olyan híven vittük véghez, valamint tőlünk kitelhetett [...]”.⁹⁴ Vergilius a *Georgica*⁹⁵ című tankölteményével arra akarta ráirányítani a figyelmet, hogy a földműves munkában van az emberi munka gyökere, s ilyen értelemben a földműves munka az emberi kultúra szimbóluma. Kis János ezt a nyelvművelés kontextusába emeli át, Pannóniára vonatkoztatva. A jelentés totalítására is utal ezáltal. Vergilius szerint ugyanis Itália a földkerekség legáldottabb földje, ezen lakni, ezt művelni, ezt szeretni, ezért élni-halni érdemes. A *Georgica* II. könyve tartalmazza az „Itália dicsérete” néven ismert hazafias sorokat (136–176): „Sed neque Medorum silvae, ditissima terra, / nec pulcher Ganges atque audo turbidus Hermus / laudibus Italiae certent, non Bactra negue Indi / totaque turiferis Panchaia piguis harenis [...] adde tot egregias urbes operumque laborem, / tot congesta manu praeruptis oppida saxis [...] salve, magna parens frugum, Saturnia tellus, / magna virum: tibi res res antiquae laudis et artis / ingredior sanctos ausus recludere fontis, / Ascræunque cano Romana per oppida carmen.” Az első könyv végső sorainak tragikus hatását pedig, melyet a szinte kétségbeejtő közviszonyok ábrázolásával ér el: „...tam multae scelerum facies, non ullus aratro / dignus honos, squalent abductis arva colonis...” (506–507), feloldja a második könyv bizakodó hangvétele: a hazafias érzülettel párosult emelkedett erkölcsi érzék, az okszerű, gondos gazdálkodás, a mély vallásos érzület az aranykori boldogság termője: „...agricola incurro terram dimovit aratro: / hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes...” (513–514). Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy éppen a *Georgica* II. könyvére utal Kis János mottója, mely a Vergilius-sorok átalakításával arra készíti, hogy a látszólag elszigetelt dolgokat – Vergilius *Georgicá*ját és a magyar nyelv tökéletesítésével foglalkozó pályázatot – az olvasó összefüggésben lássa, és a tények további interpretációjára készítve Itália, Róma és a római városok helyére Pannóniát helyettesítse be. Így válik Kis János pályamunkája mintegy új *Georgicá*vá, a nyelvműveléstől várva a régi dicsőség megújulását, „Róma aranykorát”. A magyar nyelv gazdagságát példázó hasonlat is ebből a párhuzamból fakad. A magyar nyelv „...hasznos egy olyan régi ’s ditső familiájú Magyar Nemeshez, a’ ki sok jószággal, privilegiumokkal, ’s prerogatívákkal bír, de még sok zálogba vetett jószágokhoz is tarthatja jussát; ’s mihelyt egy kitsinyt nagyobb vigyázással folytatja gazdagságát, ’s egy kitsinyt szívesebb szorgalmatossággal keresi szerencsáját, azonnal könnyen egy karban lehet, mind rangjára, mind értékére nézve a’ leg elsővel.”⁹⁶ Ugyanez jelentkezik az írók szerepének kiemelésében is: „A’ dolgot többféle szempont-

⁹⁴ KIS, *A magyar nyelvnek...*, i. m., 3.

⁹⁵ Vö. ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 154–162.

⁹⁶ KIS, *A magyar nyelvnek...*, i. m., 54.

ból lehet vizsgálni; 's a' hoz képest több féle képpen lehet a' matériát kidolgozni. Az én tzielom nem az, hogy az Ország nagyjainak, vagy első rangú tudósainak tanítást adjak, hanem csak az, hogy jóindulatú és nagyra termett nevendékeny Literátorainknak mutassam meg, hol 's miképp lehessen a' magyar Músák társaságában maradandó ditsősségre szert tenniük. Nem egyéb, hanem ilyen tekintetből kell hát az itt következő gondolatokat szemlélni.”⁹⁷ A többi pályázóval ellentétben ennek megfelelően többet foglalkozik az írók⁹⁸ szerepével és hatásukkal, a jó ízlés jegyében véghezviendő fejlődésükkel.

A szerző számára az anyanyelvi kultúra mint a nemzet felemelésének eszköze kitüntetett jelentőséggel bír, viszont óvatos körültekintésből nem ezzel magyarázza az anyanyelv jelentőségét. A felvilágosodás gyakorlatias, racionális gondolkodásmódjával a régi nyelvek elsajátításának hosszú, nehéz és fáradságos voltát hangsúlyozza, mely a műveltséghez való hozzáférést nagymértékben korlátozta. A nyelv mint a műveltség hordozója, különválasztódott az általa hordozott értelemről, az új felfogás megfosztotta a görög és latin nyelvet privilégiumaitól, felismerték, hogy a műveltség hordozására, közvetítésére bármely élő nyelv is alkalmassá tehető. Ez a folyamat kezdetben nehézségekbe ütközött, de a ráfordított igyekezetet a „legkivánatosabb szerencse koronázta meg”. A folyamat eredménye, hogy az így kiművelt nyelvek „...a' míg egy felől kimivelőiket örök hiral 's a' teremő elmék saját gyönyörűségével jutalmazták, más felől a' rajtok iratott jeles munkák által a' nemzeteket hasznosan gyönyörködtették, 's gyönyörködtetve tanították...”⁹⁹ A nyelv a közjó munkálásának eszközévé vált, mint a műveltség terjesztésének eszköze, összekapcsolva a hasznost a gyönyörködtetővel, megvalósítva a horatiusi „utile et dulce” eszményét. Ezután rövid történeti áttekintést ad időrendi sorrendben az egyes európai nemzeti nyelvek kiművelésének korszakairól. Az „európai tudós világ egén” a „legszebb fényel tündöklő” nyelvek után saját nemzeti kultúránk jelentőségére hívja fel az olvasó figyelmét: „De nemcsak szintén olly érdemes igyekezet, hanem hazafiúi kötelesség is nekünk Magyaroknak arról gondoskodnunk, mennyire ment legyen saját anyanyelvünk' kimiveltetése, 's mitsoda eszközések és módok által kellessék azt nagyobbra vinni, 's miképpen lehessen ezen eszközöket fogamatossá tenni.”¹⁰⁰ A pályázat jelentőségének meghatározásakor a nemzeti nyelv és kultúra felemelése már egyértelműen mint a nemzeti dicsőség eszköze, a buzgó hazafiúi indulat tárgyaként jelenik meg: „Ezen kérdéseknek megfejtése nagy részént nyilvánosságossá teszi, mennyire legyenek nemzetünknek értelembeli és erkölcsi tehetségei kipallérozva, 's miképpen kellessék azokat naponként jobban kipallérozni, vagy, a' mi ugyan annyit téssen, mennyi jusát tarthatja nemzetünk a' ditsőség egyik legszebb neméhez, 's melly úton kell mennie, hogy annak tökéletesebb birtokába juthasson. Minden dicséretet és szíves köszönetet érdemel hát az szintén olly hasznos mint buzgó hazafiúi indulat, melly épen ezen fontos kérdéseknek vizsgálására a'

⁹⁷ *Uo.*, 85.

⁹⁸ Pl. Kis János kiemeli az írók egymással való levelezésének fontosságát, mely addig is betöltené a tudós társaságok szerepét, „csendesén, lármá nélkül”, amíg a főrendek el nem érik azok megvalósulását, *uo.*, 143. (Amit Kazinczy meg is valósított.)

⁹⁹ Kis, *A magyar nyelvnek...*, i. m., 9.

¹⁰⁰ *Uo.*, 3.

Magyar Literatura tisztelőit jutalom által is kívánja serkenteni.”¹⁰¹ Ezzel pedig értelmezhetővé válik a Prónayra tett utalás: „Excellenciád azon jutalom által, melyet ez’ idén kitett, igazi fényt vont újobban magára.” Prónay a pályatétel támogatásával hazafiúi tettet hajtott végre, ezért őt is megilleti „minden dicséret” és „szíves köszönet.”

Mindez mutatja, hogy a nyertes pályamű írója számára a nemzeti nyelv kiművelésének eszménye elválaszthatatlan az azon született irodalmi alkotások létrehozásától, ezek pedig a művelt világ előtt a nemzet dicsőségét szolgálják, így a nemzet felemelésének feladata az írók feladataként jelenik meg, tehát a nemzeti dicsőség nyelvi teljesítményként határozódik meg. Ebbe a horizontba illeszkedik az előbeszédbeli kijelentés, mely szerint a pályamunka a nemzeti literatúra ügyének szolgálatában íródott, ez a szolgálat pedig a nyelv ügyének oly sokat emlegetett „lappangva menését teszi lehetővé”, erre utal a Vergilius-szimbólium is, ebben a korban ezért kiemelt jelentőséggel bír. De ezt támasztják alá Jenisch megállapításai is. Jenisch ugyanis hangsúlyozza az írók¹⁰² szerepét a nyelvfejlesztésben. Alapfeltevése a nyelv és nemzet azonossága.¹⁰³ Megállapítja, hogy a nyelv kiműveltségi fokát a nemzeti irodalom, és azon belül is különösen a költészet, a szónoki művek, filozófia, történetírás alapján lehet megítélni.¹⁰⁴ Nem véletlen az sem, hogy a nyelv tökéletességét meghatározó kitételeket a porosz akadémia tekintélyével autorizált pályaműből,¹⁰⁵ Jenisch *Vergleichung*jából választja ki, a magyar viszonyokra alkalmazva. Jenisch ugyanis kizárólag indoeurópai nyelveket tárgyal, így művéből Kis János számára csak az lehet fontos, hogy melyek a nyelv tökéletességeinek európai mércével elfogadott ismervei. Ezt a célt szolgálják irodalmi példái¹⁰⁶ is, melyekkel azt bizonyítja, magyarra is le lehet „hathatósan” fordítani mindazt, mely a régi vagy az új európai irodalomban létrejött. De akkor a magyar ugyanolyan európai nyelv, mint a többi, vagyis ha Jenisch tizennégy európai nyelv összehasonlítására kialakított alapelveit alkalmazza a magyar nyelvre, olyan, mintha megírná Jenisch művének hiányzó részét, a magyar mint európai nyelv vizsgálatát.

Kis János nem lebecsülendő ismeretei teljes körének, világra vonatkozó tudása egészének részeként adja elő nézeteit, adott korszellem jegyében, így felmerült a gondolat, hogy munkája értékelésére vonatkozó észrevételei nem értelmezhetők szó szerint, komp-

¹⁰¹ *Uo.*, 13–14.

¹⁰² JENISCH, *i. m.*, 32.

¹⁰³ *Uo.*, 12.

¹⁰⁴ *Uo.*, 16.

¹⁰⁵ A német nyelvtudományi mű szerzője, Daniel Jenisch (1762–1804), berlini evangélikus lelkész és író, kiváló nyelvtehetség, kultúrfilozófus, a berlini késő felvilágosodás jeles képviselője. Említett művét, mely elnyerte a berlini Tudományos Akadémia 1794-ben a tökéletes nyelv ideáljának megvitatására kitűzött pályadíját, Berlinben 1796-ban adták ki. A szakirodalom egységesen úgy ítéli meg, hogy Kis János pályaművének fő ihletadója Jenisch *Vergleichung*ja volt, melyre Kazinczy 1797-ben Brünnből kicsempészett levelében hívja fel barátja figyelmét (KazLev. II, 421), és még brünni fogsága alatt, ahogy teheti, meg is veszi és el is küldi Kis Jánosnak. MTAKK 4-r, 70, Kazinczy pandektái, III, 73–116; idézi: THIENEMANN, *i. m.*, 127.

¹⁰⁶ Erre buzdítja Kazinczy is abban a levelében, amely már későn érkezik ugyan ahhoz, hogy Kis fel tudja használni (KazLev. III, 254; Kis, *A magyar nyelvnek...*, *i. m.*, 4), de Kis a toldalékban közöl „...az Előbeszédben említett tudós Hazafi’ leveléből, avagy tsak egynéhány sort is a’ maga engedelmeivel...” Kis, *A magyar nyelvnek...*, *i. m.*, Toldalék, 164.

lex művelődés- és esztétorténeti elemzésre van szükség, a közlés értelméről, céljáról tett megállapítások feltárására.¹⁰⁷ Különösen lényeges ez azért, mert a magyar nyelvvel foglalkozók által készített és könnyen fellelhető tudásanyagot nem ismétli meg, hanem feltáró jelleggel, beillesztve mondanivalójába, csak jelzi, hogy hol olvasható részletesebben. Pl.: „...az Erdélyi nyelvemelő társaság munkáinak első darabjában, a’ magyar nyelv különösségei bővebben elő vagynak adva...”,¹⁰⁸ vagy „a’ ki ezekről [a szavak származtatásáról – T. K.] bővebben akar olvasni, még többet találhat a’ Debretzeni Társaság Magyar Grammatikájának 116., és a következő 88ban...”.¹⁰⁹ Tehát a *Debreczeni Grammatika* is referenciális jelentőséggel bíró forrás, legalábbis „matériáit” tekintve.¹¹⁰ Kis János pályaműve is támpontot ad, miért tartja Kazinczy olyan rossznak a *Debreczeni Grammatikát*. Ha elolvassuk a kérdéses mű bevezetőjét, kiviláglik a szerzők ellenérzése a korábbi évtizedek irodalmi fellendülésével¹¹¹ és egyben a Kis János által is hangsúlyozott írói, költői szereppel szemben, melynek eredményességét Kis Virág Benedek, Orczy, Aranka, Révai, Baróti Szabó alakját idézve példázza.

Kis pályaműve szép számmal tartalmaz példákat, ezek nagy része külföldi nyelvekből vett irodalmi példa, annak bizonyítására, hogy a magyar nyelv megállja a próbát a Jenisch-féle kritériumok¹¹² szerinti vizsgálatban: a magyar nyelvet „a’ leg nagyobb vizsgáztatásban levő tudós nyelvekkel ugyan összevethetnünk nem kell; de mindazonáltal olly

¹⁰⁷ E szemléleti és módszertani belátás tekintetében irányadó: KECSKEMÉTI Gábor, *A történeti kommunikációelmélet lehetőségei*, ItK, 99(1995), 561–576, 562.

¹⁰⁸ Kis, *A magyar nyelvnek...*, i. m., 83.

¹⁰⁹ *Uo.*, 53.

¹¹⁰ Ezt vallja Kazinczy is a brünni fogságból 1797. november 16-án kelt, Kisnek írt levelében: „A’ Debreczeni Grammatikának sok igen jó materialéjai vannak...” KazLev. II, 421.

¹¹¹ „Minekutánna pedig egy időtől fogva, valamennyire lábra kezdett kapni Hazánkban a magyar Nyelv; és nem tsak elkezdték azt a Magyarok nem szégyenleni; hanem kezdték is igyekezni annak nagyobb tökéletességére: meg kell vallani, hogy ekkor, és éppen e miatt, ismét új bajok és akadályok következtek; a’ mellyek nyelvünk ékesítése helyett, annak rútitására ’s rontására szolgáltak.” *Magyar grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság*, Bétsben, A’ Magyar Hírmondó íróinak költségével, 1795, *Előljáró Beszéd*, XVI. Ezek után felsorolják a „rontás” jeleit: „szükségtelen ’s helytelen új Magyar Szók csinálása”, „...olylanok írtak ’s fordítottak magyar könyveket, a’ kik nem született Magyarok...”, „...szokatlan, idegen, és azért disztelen színekkel találták ékesgetni a [magyar nyelvet – T. K.] [...] alávalóságnak tartották, hogy a szerint szálljanak és írjanak, a mint a Magyar Nyelvnek természeti folyamatja hozza magával; hanem rendkívül való módot igyekeztek követni; azt gondolván, hogy úgy lesz szép a mit írnak, ’s úgy lesz, nem tudni micsoda felség és magasság benne, ha azt, nem a köz-nép Nyelvéhez alkalmaztatják...” – a teljesség igénye nélkül kiemelve a tudós munka észrevételeit, mellé téve, hogy a „Magyar Poësis” is kimaradt a „Grammatikából”, dacára annak, hogy Földi pályaművében szerepelt, érthetőnek tűnik Kazinczy hozzáállása a műhöz.

¹¹² „Die Grundsätze, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen: Reichtum an Worten und Wendungen; Die Nachdrücklichkeit (Energie), die Deutlichkeit, wodurch Begriffe und Empfindungen so leicht und schnell, [...] in die Seele übertragen werden, [...] daher gehört auch der Wohlklang.” JENISCH, i. m., 3–5. Kis János ezt így alkalmazza: a nyelvi tökéletesség összetevői: „...mennél gazdagabb, értelmesebb és hathatósabb valamely nyelv, annál tökéletesebb az.” Vagyis a jenischi négyféle kritériumból kettőt, a jó hangzást és a hathatóságot összevonja (Kis, i. m., 17), valószínűleg Jenisch azon megjegyzésére, hogy a jó hangzást tudják egy nyelvnél az írók a legkevésbé fejleszteni (vö. JENISCH, i. m., 51).

alávalónak sem lehet igazságosan tartani, a' mint azok tartják, a' kik azt nem esmérven, megvetik.”¹¹³

Kis János fontosnak tartja annak rögzítését, hogy a közreadott szöveg megegyezik a díjnyertes pályamű eredeti szövegével, melyet Kazinczy szemléletével való nagymérvű egyezése autorizál, toldalékként csatolva Kazinczy észrevételeit, ami azt jelzi, hogy Kis János ezen kiegészítések beépítése nélkül is vállalhatónak tartja művét a széles nyilvánosság előtt, mely be is tölti a ráháramlott szerepet, a kazinczyánus nyelvszemlélet képviselését a magyar nyelv kiművelésének kérdésében.

¹¹³ KIS, *A magyar nyelvnek...*, i. m., 41.